

Den materialistiske statsteori — problemstillinger og status

Johannes Andersen*)

Resumé

Den materialistiske statsteori bliver ofte udsat for kritik fra bl. a. den traditionelle politologi. Denne kritik tages under behandling på to måder:

– dels gennem en kort oversigt over den materialistiske statsteoris historiske udvikling, hvor der fremhæves egentlige og alvorlige »huller« og problemer for teorien, men hvor der samtidig peges på dens positive udvikling siden 60'erne.

– dels gennem en kort introduktion til den materialistiske statsteoris måder at behandle grundlæggende problemstillinger på. Her peges der på, at den materialistiske statsteori angriber såvel generelle som konkrete problemer ved at analysere dem i forhold til samfundet i sin helhed, bl. a. med inddragelse af politologiens mange empiriske analyse-data. På den baggrund fremhæves den materialistiske statsteoris *analytiske* styrke.

Artiklen er en »introducerende forpostfægtning«.

I.

Det sker ikke sjældent, at der inden for samfundsvidenskaberne rettes en hård kritik mod den materialistiske samfundsteori. Herunder ikke mindst mod den materialistiske statsteori. Kritikken går ofte ud på, at den materialistiske statsteori ikke kan bruges til empiriske analyser af politiske forhold. Denne opfattelse finder man f. eks. hos P. Nannestad Olesen i en artikel, hvori han forsøger at gøre status over samfundsvidenskabens seneste udvikling. Nannestad Olesen afviser i realiteten at beskæftige sig med den, fordi den efter hans mening ikke kan bruges til analyser af konkrete forhold.¹⁾

Man behøver imidlertid ikke at gå længere end til Nannestads kollega i Århus for at konstatere, at det ikke er alle, der deler den nævnte opfattelse. Uden direkte at gå i rette med Nannestad Olesen siger Erik Rasmussen, at hans konklusioner er trukket lige skarpt nok op.²⁾

Selv er jeg ikke bange for at hævde, at Nannestad Olesen bygger sine vurderinger på et meget begrænset materiale, eller også ønsker han ikke at give indrømmelser til den materialistiske teori – slet og ret. Med denne artikel vil jeg forsøge at imødegå den opfattelse, at den materialistiske statsteori ikke kan bruges til analyser af konkrete politiske forhold. Det vil jeg gøre ved at trække

*) Cand. mag., adjunktvikar ved Institut for sociale forhold, administration og politiske institutioner ved Aalborg Universitetscenter.

1) Dette synspunkt er fremført af P. Nannestad Olesen i *Økonomi og politik* nr. 4, 1977. i *Økonomi og politik* nr. 4, 1977.

2) Et synspunkt man finder hos professor Erik Rasmussen, i *Politica* nr. 2, 1978 p. 200 ff. p. 200 ff.

nogle af de grundlæggende problemstillinger i den materialistiske statsteori op, for at antyde deres styrke, sammenlignet med den traditionelle politologi. Artiklen er således nok så meget et forsøg på at *introducere* den materialistiske statsteori til folk, der ikke kender så meget til dette område, som det bliver et forsøg på at kritisere den traditionelle politologis standpunkter. På den led har jeg gjort en del ud af at henvise til den vigtigste litteratur inden for den materialistiske statsteori.

Når Nannestad Olesen hævder, at den materialistiske statsteori ikke har leveret beviser for, at den kan bruges til empiriske analyser, er det ikke helt ved siden af. Det hænger imidlertid sammen med, at den materialistiske statsteori ikke har forsøgt at gennemføre empiriske analyser, som man f. eks. kender dem fra vælgeranalyser, analyser af interesseorganisationer, og af statens segmentering.³⁾ Det betyder imidlertid ikke, at man ikke ved hjælp af den materialistiske statsteori kan foretage analyser af *konkrete* politiske fænomener. Dem findes der faktisk en del eksempler på. Pointen er, at man lægger vægt på forskellige ting, når man taler om analyser af konkrete forhold. Det vil jeg vende tilbage til i det følgende. Det betyder, at Nannestad Olesens kritik kun holder, hvis man har benyttet sig af et meget snævert perspektiv.

Også fra materialistisk hold kan man finde kritik af den materialistiske statsteori. Enten fra folk, der mener, at det man har i dag er for overfladisk, for instrumentalistisk eller for skematisk, eller fra folk der mener, at der overhovedet ikke findes en materialistisk statsteori, fordi der ikke findes nogen sammenhæng mellem den marxistiske kritik af den politiske økonomi og staten. For de sidstnævnte tilhører staten overfladen, og er en fremtrædelsesform for væsnet, der er det eneste, der kan forstås teoretisk. Overfladen skal forstås ved hjælp af en historisk analyse. Selv om min gennemgang her er meget kort, så håber jeg, at man kan se visse paralleller mellem de sidstnævnte og den traditionelle politologi.⁴⁾

Nu er det ikke min hensigt i denne artikel at diskutere forskellige forsøg på at problematisere den materialistiske statsteori. *Jeg vil derimod forsøge at etablere et grundlag for en fortsat diskussion af den materialistiske statsteori, ved*

3) Her tænkes bl. a. på det nye store forskningsprojekt, som i denne tid kører af stabelen, nemlig *Forskergruppen vedrørende den politiske beslutningsproces i Danmark*. Det første produkt er netop kommet: E. Damgaard (red.). *Folkets veje i dansk politik*. København 1980. For en nærmere kritik af denne bogs mangel på diskussion af reelle sammenhænge henviser jeg til min anmeldelse i GRUS nr. 3, 1981.

4) Disse synspunkter inden for marxismen findes f. eks. i H. Jørgensen og Fl. Ibsen *Fagbevægelse og stat. I og II*, København 1979. Heri gennemgås og kritiseres de forskellige statsteorier. Det eneste der positivt fremhæves er uomgængelige »grundpositioner«, der skal videreudvikles.

Kritikker er iøvrigt udvidet og suppleret i H. Jørgensen: *Om politikens genstandsfelt*. Aalborg 1980.

Det andet – og mere historisk orienterede synspunkt – findes hos H. Gerstenberger. Elementer af en historisk-materialistisk statsteori i *Politica* nr. 4, 1973. Gerstenbergers synspunkter har flere tilhængere i Danmark, bl. a. hos Karin Hansen og Lars Torpe. *Den socialdemokratiske reformisme og 30'ernes krise*. Århus 1976, p. 135 ff.

at præcisere de problemstillinger – og dermed intentioner – der ligger til grund for statsteorien. Jeg vil forsøge at indkredse disse via et kort historisk rids over den materialistiske statsteoris udvikling.

II.

De borgerlige revolutioner rundt om i Europa, startende med England i 1640, efterfulgt af de fleste andre lande i 1700- og 1800-tallet, var i realiteten det politiske svar på økonomiske ændringer. Såvel de økonomiske som de politiske ændringer i samfundet satte gang i diskussioner og analyser af de nye fænomener. En af dem der deltog i disse diskussioner var Karl Marx. Hans hovedinteresse var de økonomiske forhold, men det var umuligt for ham at undgå at tage stilling til, hvordan staten og andre politiske og ideologiske forhold har betydning for økonomien og omvendt. Derfor finder man rundt om i de økonomiske analyser elementer til en materialistisk statsteori, der i dag udgør en vigtig inspirationskilde til udvikling af en statsteori.⁵⁾ Man kan groft sagt pege på to linier i Marx' bestemmelser af staten. I de første tekster var han mest optaget af staten som sådan, dvs. hvordan staten har udviklet sig i forhold til alle samfund og produktionsmåder. Grundlaget for enhver statsdannelse bestemmer Marx til det fællesskab, der opstår, når en gruppe mennesker etablerer sig omkring en given arbejdsdeling. Det kan være i en stamme, i en by eller i en by med tilhørende opland. Dette fællesskab kan kun bestå, hvis dets institutioner får lov til at fungere uantastet. Noget de enkelte individer må finde sig i. Det betyder, at der kan opstå et modsætningsforhold mellem individet og fællesskabet, mellem individets særinteresser og samfundets fælles-interesser. Dette modsætningsforhold løses historisk ved at staten materialiserer og forsværer fællesskabet og dets interesser. En stat der kan antage mange forskellige former og udtryk.

Som jeg allerede har været inde på, er det imidlertid specielt den kapitalistiske økonomi og det kapitalistiske samfund, der har Marx' store interesse. Derfor kaster han sig også snart over den kapitalistiske stat og dens forhold til økonomien. Og her ser han det forhold, at staten ikke bare varetager et samfunds fælles-interesser, f. eks. forsvaret af en nations enhed og grænser, men at forsvaret for den kapitalistiske samfundsorden står i første række. F. eks. i form af de juridiske institutioners forsvar for den private ejendomsret, med hvad deraf følger. Dvs. at Marx får øjnene op for nye modsætningsforhold, nemlig mellem de sociale klasser: mellem de undertrykte klasser (arbejderklassen og dele af småborgerskabet) og de dominerende klasser (borgerskabet og

5) Vigtigst er skrivelserne i tekster som *Den tyske Ideologi*, *Grundrids og Kapitalen*. De flere statsteoretiske tekster fra Marx' og Engels' hånd er samlet i Marx/Engels. *Staats-theorie. Materialien zur Rekonstruktion der marxistischen Staatstheorie*. Frankfurt. M 1974.

dele af småborgerskabet). Pointen hos Marx er, at de dominerende klasser tidligt i historien har gjort sine egne særinteresser til fælles-interesserne, og det gentager sig også i den fase, hvor borgerskabet er den dominerende klasse. Det sker med udgangspunkt i den borgerlige revolution, som jo netop indvarsler den kapitalistiske samfundsorden.

Der kan således peges på – mindst – to temaer i Marx' analyser af staten: det tidlige modsætningsforhold mellem individet og fællesskabet og det senere modsætningsforhold mellem de undertrykte og de dominerende klasser, hvor de dominerende klasser bevarer deres dominansposition i kraft af, at deres interesser i staten udtrykkes som hele samfundets interesser. På den led er staten både en klassestat og et udtryk for et illusorisk og reelt fællesskab. I den nævnte rækkefølge, når det drejer sig om det, der er vigtigst.

Marx og Engels' analyser af staten var resultater af en tid, hvor konturerne af et kapitalistisk samfund og af en kapitalistisk stat tegnede sig tydeligere end nogensinde. De var også et resultat af de første statslige indgreb i klassekampen, f. eks. i forbindelse med borgerkrigen i Frankrig og omkring Pariserkommunen.⁶⁾ Denne side af sagen blev imidlertid en langt væsentligere inspirationskilde for diskussionerne af staten efter århundredeskiftet. Først og fremmest fordi man havde set langt flere eksempler herpå. Det gælder ikke mindst for Lenin, og for folkene i II. Internationale.

Lenin lagde endnu mere vægt på at diskutere og forstå statens måde at gribe ind i klassekampen, end man havde set tidligere. Lenin stod også midt i en hård politisk kamp i Rusland, hvor det var meget vigtigt at udvikle en strategi for den politiske kamp mod staten. Derfor blev Lenins tekster nok så meget en systematisering af Marx og Engels' tekster, med præcise strategiske vurderinger af kampen mod staten.⁷⁾

Lenins analyser af staten blev overtaget overalt i hele Europa, hvor man arbejdede med en materialistisk forståelse af staten, og hvor man gjorde bitre erfaringer med statens indgreb i klassekampen. Når jeg skriver bitre erfaringer, er det for at antyde, at den kommunistiske bevægelse faktisk led et afgørende knæk umiddelbart efter 1. verdenskrig: den mislykkede revolution i Tyskland og splittelsen af II. Internationale. Det satte sit præg på den kommunistiske bevægelse, idet den blev gjort til en forsvarsbastion for Sovjet, under ledelse af Stalin og hans kommunistiske parti.⁸⁾ Ikke mindst på det teoretiske område

6) Dannelsen af den centraliserede stat er behandlet i K. Marx *Grundrids*, 2, Århus/København 1975, og behandlingen af statens udvikling i Frankrig findes i K. Marx. *Pariserkommunen (Borgerkrigen i Frankrig)*. København 1946. Begge tekster findes i Marx/Engels. *Staatstheorie*, op. cit.

7) I Lenin. *Staten og Revolutionen*. København 1967 bygger Lenin primært på bestemmelserne fra Marx' ovennævnte tekster. Det første afsnit – Klassesamfund og stat – er en meget præcis opsamling af bestemmelserne. De øvrige kapitler er en sammenholdning af statsbestemmelserne med historiske erfaringer.

8) Om denne udvikling se L. Jerner. *Socialisme i et land, USSR 1923–39*, i oktober nr. 1/2 1974 og L. Jerner. *Fra Komintern til Kominform*, i Oktober nr. 3 1974.

kan man spore dette forhold. I perioden efter 1925 fastholdt Stalin via III. Internationale uden videre Lenins analyser af staten som et tilstrækkeligt grundlag for at forstå den kapitalistiske stat. Bl. a. dette forhold betød, at kommunisterne i 30'erne havde svært ved at finde et ben at stå på i forhold til staten.

Stalins dominans i den kommunistiske bevægelse efter 1945, og den kolde krigs isolation af vestlige kommunister til små isolerede grupperinger forhindrede en egentlig udvikling af nye teoretiske positioner. Derfor skal man faktisk helt frem til 60'erne for at se nye teoretiske positioner dukke op, som ikke bare er gentagelser af de stalinistiske fortolkninger af Lenins stats-diskussioner.⁹⁾

Man kan pege på såvel politiske som samfundsmæssige årsager til, at man skal helt frem til 60'erne for at finde nye diskussioner af staten på et materialistisk grundlag. De politiske årsager hænger først og fremmest sammen med Stalins død og opgøret med stalinismen i den kommunistiske bevægelse. Bl. a. blev der ført en heftig diskussion om, hvorvidt det opgør som Khrustjev forestod nu var et egentligt opgør med stalinismen, eller blot et forsøg på at skjule en fejltagelse. I forlængelse heraf blev der gjort forsøg på at finde ud af, hvad Lenin, Engels og Marx egentlig havde skrevet – og ment – om staten.¹⁰⁾

En af de samfundsmæssige årsager til at der skete en fornyelse i statsteori-diskussionen, var det iøjnefaldende forhold, at staten i 50'erne og specielt i 60'erne udvidede sine aktiviteter på en lang række områder, omfattende økonomien, sociale forhold, boligforhold, m. m. I første omgang affødte denne nye udvikling en stor interesse for staten inden for den »borgerlige« videnskab, og gav det endelige grundlag for udviklingen af den moderne politologi.¹¹⁾ De centrale spørgsmål man tog op, var magten og det politiske systems ufordring og funktionsmåde.

Der skal altså peges på tre forhold, som har betydning for den opblomstring af den materialistiske stats-diskussion, der skete i løbet af 60'erne: Statens forøgede aktivitet, kritikken af stalinismen og – ikke mindst – den moderne politologis statsdiskussion. Disse ting smeltede sammen til en enhed i kredsen

9) Der findes dog vigtige undtagelser i form af Karl Korsch. *Revolutionen og staten*, København 1974, og Antonio Gramsci. *En kollektiv intellektuell*, Udvalgte 1967. Specielt den sidstes bidrag er uhyre centrale, også for den aktuelle diskussion, jvf. Maria-Antonietta Macciocchi. *Pour Gramsci*, Paris 1974, p. 159 ff. Gramsci spiller iøvrigt en større og større rolle i dagens materialistiske statsdiskussion.

10) Ud over franskmænden Louis Althusser, der er omtalt i artiklen, er to centrale eksempler H. Reichelt. *Zur Logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Karl Marx*. Frankfurt/M 1970 og R. Rosdolsky. *Zur Entstehungs-geschichte des Marxschen »Kapital«* Frankfurt/M 1968. Begge er oversat til skandinaviske sprog omkring midten af 70'erne. Der er for alvor tale om tekstanalyse og teorediskussion uden stalinismens »modeller«. I Danmark har H. J. Schanz fulgt denne linie op, og har netop afsluttet sin doktorafhandling om lignende problemstillinger (1981).

11) Udviklinger er bl. a. beskrevet i E. Rasmussen. *Komparativ politik I*, København 1968 p. 48-78.

omkring den franske filosof Louis Althusser.¹²⁾ Blandt dem kastede specielt grækeren Nicos Poulantzas sig over spørgsmålet om staten. Med udgangspunkt i Althusseres kritik af stalinismen og hans egen kritik af politologien forsøgte han at finde ud af sammenhængen mellem statens økonomiske aktiviteter og statens indgreb i den politiske kamp. Dertil kom yderligere et vigtigt aspekt, nemlig statens måde at legitimere sine aktiviteter overfor befolkningen. Undersøgelsen mandede ud i bogen *Politisk magt og sociale klasser*, der er en af den materialistiske statsteoris hovedværker.¹³⁾ De efterfølgende diskussioner koncentrerede sig især om statens politiske og ideologiske aktiviteter vedrørende den daglige og den langsigtede reproduktion af et samfund.¹⁴⁾ Noget der ligger i klar forlængelse af Lenins og Marx' diskussioner af statens klassekarakter. For Poulantzas drejer det sig specielt om at finde ud af, hvad staten gør for at undgå åbne konflikter i samfundet, dvs. staten som *sammenholdningsfaktor* for et samfund.¹⁵⁾

I slutningen af 60'erne og begyndelsen af 70'erne skærpedes en række ideologiske modsætninger i Vesteuropa, ikke mindst blandt universitetsfolk. Baggrunden herfor kan spores i de vesteuropæiske samfunds manglende evne til at fordele velstanden og den voksende utilfredshed med den kapitalistiske verdens overgreb mod 3. verdens lande, bl. a. Vietnam. De skærpede ideologiske modsætninger gav sig udslag i et ungdomsoprør, strejke-bølger m. m. Med denne nye bevægelse spredtes Althusseres og Poulantzas' analyser og stats-diskussioner til de fleste lande i Vesteuropa, til Latinamerika, Indien og til en vis grad også til USA. I et land undgik man Althussereskolens påvirkning, nemlig i Tyskland.

I Tyskland var det mest iøjnefaldende særtræk ved staten dens omfattende økonomiske aktiviteter og de resultater, som blev opnået i produktionen. 60'ernes økonomiske fremgang var meget stor i netop Vesttyskland. Derfor koncentrerede man naturligt diskussionerne af staten omkring dens økonomiske

12) Louis Althusseres tekster er faktisk banebrydende inden for den materialistiske samfundsteori. Først og fremmest med hans to bøger L. Althusser. *For Marx*, København 1969 og L. Althusser og E. Balibar. *Att läsa kapitalet 1-2*, Stockholm 1970. Begge bøger kom første gang i 1965. Det er iøvrigt værd at bemærke, at Althusseres opgør med stalinismen langt fra er afsluttet, jvf. Louis Althusser. *Opgør med Stalinismen*, København 1978, og Louis Althusser. *Det måste bli en förändring i partiet!* Lund 1978.

13) Nicos Poulantzas. *Pouvoir politique et classes sociales I-II*. Paris 1968. Bogen findes på svensk, engelsk og tysk, og en dansk udgave kommer sommeren 1981 på Forlaget AURORA.

14) Se L. Althusser. *Om ideologiske statsapparater*, Århus 1972, N. Poulantzas. *Fascisme et Dictature*. Paris 1970, og senest i N. Poulantzas. *L'Etat, Le Pouvoir, Le Socialisme*. Paris 1968. Heri findes de mest præcise refleksioner over tidligere diskussioner, f. eks. i *Pouvoir politique* .. op.cit. Den sidstnævnte kommer på dansk sommeren 1981 på forlaget RHODOS.

15) Denne bestemmelse af staten som sammenholdningsfaktor for et samfund, gennemsyrrer hele Poulantzas' produktion. Det er en meget generel stats-bestemmelse, men Poulantzas mål har hele tiden været at undersøge, hvordan sammenholdsfunktionen bliver varetaget konkret.

aktiviteter. Noget der blev sat gang i, da det ikke længere gik så godt for økonomien i slutningen af 60'erne og i begyndelsen af 70'erne.¹⁶⁾

De tyske stats-teoretikere stillede sig den opgave at afdække den kapitalistiske økonomis »lovmæssigheder« og disses indflydelse på statens aktiviteter. Det sidste skete i form af en *afledning* af staten i forhold til økonomien. Dvs. at man forsøgte at finde frem til den måde, hvorpå de økonomiske »lovmæssigheder« direkte påvirkede staten til at foretage bestemte ting, som f. eks. at udanne en bestemt mængde arbejdskraft med bestemte – og for produktionen nødvendige – kvalifikationer. I forlængelse af dette perspektiv kom der i løbet af de første år i 70'erne en stribe af vigtige analyser og diskussioner. De er skrevet af folk som Wolfgang Müller, Christel Neusüss, Elmar Altvater, Joachim Hirsch, B. Blanke, U. Jürgens og H. Kastendiek.¹⁷⁾ Disse tekster kom også til at præge diskussionen af staten, rundt om i Europa. Dog først og fremmest i Tyskland og Danmark.¹⁸⁾ Den teoretiske diskussion inden for de to linier jeg har nævnt ovenfor – *Althusser-skolen* og *den tyske skole* – har siden siden midten af 70'erne modificeret de oprindelige udgangspunkter. Det ses helt tydeligt hos f. eks. tekster af J. Hirsch, E. Altvater og N. Poulantzas.¹⁹⁾ Der spores en tydelig gensidig inspiration. Bl. a. henter Poulantzas en lang række af hans argumenter og problemstillinger vedrørende statens forhold til økonomien hos folk fra den tyske skole.²⁰⁾

Den omfattende statsteori-diskussion på den ene side og udviklingen i statens aktiviteter på den anden satte også gang i nye diskussioner inden for kommunistpartierne. Her udviklede man i løbet af 60'erne teorien om den statsmonopolistiske kapitalisme, forkortet som STAMOKAP. Denne retnings

16) En af igangsætterne i denne periode var F. Janossy, med bogen F. Janossy. *Das Ende der Wirtschaftswunder, Erscheinung und Wesen der wirtschaftlichen Entwicklung*. Frankfurt 1966. Denne bog blev en af banebryderne for »den tyske skole«.

17) Det drejer sig om Müller og Neusüss. *Socialstatsillusionen og modsigelsen mellem lønarbejder og kapital*, i DSF: *Socialstat og blandingsøkonomi*. København 1974, E. Altvater. Om nogle problemer ved statsinterventionismen, i *Kurasje* nr. 7, 1973, J. Hirsch. Om Problemet med en afledning af den borgerlige stats form- og funktionsbestemmelse, i *Til rekonstruktionen af den marxistiske statsteori*, København 1974, Hirsch. Til analysen af den borgerlige stat, i *Oktober* nr. 8, 1978. Denne tekst er en sammenfatning af den statsteoretiske diskussion i 1977, baseret på såvel elementer hentet fra Poulantzas, som på elementer hentet fra den tyske skole. Teksten er meget central for den fortsatte diskussion af staten. Blanke, Jürgens og Kastendiek: Zur neueren marxistischen Diskussion über die Analyse von Form und Funktion des bürgerlichen Staates, i *Probleme des Klassenkampfes* nr. 14/15 1974.

18) Der er en hel del eksempler, f. eks. I. Bonnesen og Anne Thøger. *Den kapitalistiske stat og dens funktioner. En bog om marxistisk statsteori*, København 1975, B. E. Nielsen. *Stat og arbejdsmarked*, København 1977. Tidsskriftet *Kurasje*, København 1973 ff. Med hensyn til »den tyske skoles« indflydelse i f. eks. Frankrig har der været gjort flere forsøg, bl. a. i Tidsskriftet *Critiques de l'économie politique*, nr. 19, 1975. Heri anmeldes N. Poulantzas. *Les Classes sociales dans le capitalisme aujourd'hui*. Paris 1974, af Jean-Marie Vincent ud fra den kapitallogiske indgangsvinkel.

19) J. Hirsch: Til analysen af den borgerlige stat. I *Oktober* nr. 8 1978. Som jeg allerede har nævnt en meget central tekst.

20) Se N. Poulantzas. *Les classes sociales dans le capitalisme aujourd'hui*. Paris 1974, p. 183 og N. Poulantzas (ed.). *La Crise de l'état* Paris 1976.

problemstillinger vedrørte i høj grad forholdet mellem monopolerne og staten på den ene side, og på den anden side befolkningens begrænsede muligheder for at bestemme aktiviteter, som skulle være i overensstemmelse med befolkningens ønsker.²¹⁾ I f. eks. Østtyskland er der gennemført en lang række analyser af Vesttyskland med udgangspunkt i STAMOKAP-teoriene. På trods heraf er det imidlertid ikke lykkedes at præge den materialistiske statsteori-diskussion i særligt stor omfang. Det kan hænge sammen med, at de to dominerende retninger i statsteori-diskussionen er udsprunget af en kritik vendt mod stalinismen, og det opgør kan man ikke spore i STAMOKAP-teoriene. Men nok om det her.²²⁾

Den materialistiske statsteori-diskussion har siden slutningen af 60'erne sat et afgørende præg på den teoretiske diskussion af staten, og har påvirket den traditionelle politologi på en række punkter, f. eks. i korporatisme-diskussionen og i diskussionen af statens planlægning. Det er således med den materialistiske statsteori, at man for første gang systematisk får sat spørgsmålstejn ved statens evner til at regulere den kapitalistiske økonomi. Et spørgsmålstejn man nu genfinder hos den traditionelle politologi.²³⁾ Samtidig finder man – naturligvis, havde jeg nær sagt – en skarp kritik af den materialistiske statsteori i de politologiske kredse. Jeg har allerede nævnt et eksempel herpå.

I det følgende vil forsøge at trække den materialistiske statsteoris grundlæggende problemstillinger op, for på den måde at give kritikerne – og tilhængerne – et bedre grundlag at gå videre med diskussionerne. Hvis man ser nærmere på den kritik, der hidtil er blevet rejst, er det nemlig yderst nødvendigt, hvis kritikken skal have noget med den materialistiske statsteori at gøre.²⁴⁾

III.

Jeg mener, at den materialistiske statsteori har beskæftiget sig grundigt med mindst tre centrale problemstillinger:

- 21) Stamokap-teoriene er faktisk meget forskellige – nogle mere komplekse end andre, men deres hovedindhold, som jeg har refereret her, vender de alle tilbage til. Se f. eks. R. Gundel m. fl. *Zur Theorie des staatsmonopolistischen Kapitalismus*. Berlin 1967, A. Kasvio. *Stamokap*. NSU Århus 1973, *Kontrast* nr. 62. 1976, Oslo. R. Winkelmann m. fl. *Monopol og stat. Om Marx-receptionen i teorien om den statsmonopolistiske kapitalisme*, København 1975.
- 22) Se J. Andersen. Forord i L. Althusser. *Opgør med stalinismen*. København 1978.
- 23) Jvf. forskellige indlæg i planlægningsdebatten fra J. C. Tonboe. Participation og legitimering i planlægningen, i J. Andersen m. fl. *Grænse for Indflydelse*. Aalborg 1980, J. Gottschalk m. fl. *Offentlig og hemmelighed*, København 1974, og uden for planlægningens område se S. Zetterholm. Implementeringspolitik, i J. Andersen m. fl. op. cit.
- 24) Før jeg går over til at fremtrække problemstillingerne vil jeg lige kort nævne, at der faktisk findes en række analyser af staten, baseret på et materialistisk grundlag, som ikke falder særligt godt ind i det mønster jeg har tegnet ovenfor. Der er f. eks. R. Slagstad (red.): *Om staten*. Oslo 1978. A. Gamble m. fl.: *Capitalism in crisis. Inflation and the state*. New York 1976. G. Littlejohn (ed.): *Power and the state*. London 1977.

- a) forholdet mellem staten og den materielle udvikling, herunder forholdet mellem staten og økonomien
- b) forholdet mellem staten og de sociale klasser
- c) grundlaget for statens selvstændighed, dvs. for politikken specificitet.

Rækkefølgen af de nævnte problemstillinger er ikke helt tilfældig, forstået på den måde, at den materielle udviklings effekter på et givet objekt altid har stået centralt for den materialistiske videnskab. På den anden side er det også vigtigt at huske, at den materielle udvikling ikke sker af sig selv – eller kun i det omfang, som naturen selv skifter – men at den sættes i værk og realiseres af de sociale klasser. Derfor er den anden problemstilling også meget vigtig.

Der kunne uden tvivl nævnes flere, men jeg mener, jeg har fået de vigtigste med, og vil derfor i det følgende kort uddybe, hvad der ligger bag problemstillingerne.

Den materialistiske samfundsteoris udgangspunkt er, at alle forhold i samfundet skal analyseres i forhold til den sammenhæng, som de befinder sig i. Dvs. i forhold til deres placering i *samfundstotaliteten*. Samfundstotaliteten omfatter mindst økonomiske, politiske og ideologiske forhold. Det betyder, at når man skal analysere f.eks. staten, skal dens forhold til de øvrige elementer i samfundstotaliteten fastlægges.

Det hænger sammen med en opfattelse af, at ingen samfundsfænomener kan forstås som isolerede fænomener, men at de er bestemt af *både deres plads i samfundstotaliteten og deres egen specificitet*. Og at der er tale om gensidige forhold.²⁵⁾

Set i dette perspektiv er det vigtigt for den materialistiske statsteori at klarlægge forholdet mellem staten og den materielle udvikling. Ikke mindst ændringerne i økonomien. Økonomien udgør nemlig ikke bare det strukturerende grundlag for alle samfund. Med kapitalismen og den industrielle produktion træder økonomiens dominans mere og mere tydeligt frem. Også i staten. Lad mig pege på nogle centrale eksempler.

Retssystemet ville ikke have haft den udformning, vi kender i dag uden en kapitalistisk produktion. For det første fungerer produktionen på den måde, at merværdien realiseres samtidig med, at der produceres. Det var ikke tilfældet tidligere. Her måtte man ved hjælp af politiske midler – kongens vilje, herremændenes soldater osv. – direkte tvinge producenterne til at afgive en del af deres produktion til dem, der havde magten i samfundet. Med kapitalismen bliver det for første gang muligt at realisere merværdien uden politisk tvang, direkte i produktionen. Det betyder imidlertid ikke, at staten ikke griber ind

25) Se K. Marx. Bidrag til kritikken af den politiske økonomi. Forord. (1859). I J. Witt-Hansen: *Karl Marx*. København 1970. Diskussionen om den politiske overbygning i forhold til basis er fulgt op flere steder, f.eks. hos L. Althusser, Poulantzas (op.cit.) og hos H. Jørgensen, Staten 'afledning' og politikken indeslæthed. I *Bidrag* nr. 6 1977.

i produktionen. Tværtimod, så er den til stede hele tiden. Men på den måde, der er karakteristisk for netop kapitalismen. Det er her retsstaten og retssystemet kommer ind. Det er nemlig afgørende for den kapitalistiske produktion, at produktionen finder sted uden hindringer, f. eks. i form af tyverier fra produkterne, hærværk mod maskinerne, osv. Det sikres gennem retssystemet, der med udgangspunkt i et forsvar for den private ejendomsret, organiserer disse ting direkte ned i produktionen. I første omgang med påbud, og i anden omgang – hvis det første ikke er tilstrækkeligt – ved hjælp af direkte tvang og magtanvendelse.

Retssystemet indeholder imidlertid ikke bare en sikring af den private ejendomsret. Den rummer også en sikring af den enkeltes frihed, ligheden mellem individerne m. m. Dvs. at retssystemet er med til at udbrede en *individualisering*, der i modsætning til tidligere tider slår meget tydeligt igennem under kapitalismen. Igen hænger det sammen med de økonomiske forhold. Den kapitalistiske produktion er nemlig baseret på, at hver enkelt står frit i forhold til hinanden. Arbejderne er »fri« for produktionsmidler, og er dermed tvunget til – »frivilligt« – at sælge arbejdskraften for at overleve. De sælger den som en individuel ting, og får løn herfor. Omvendt er kapitalisterne også »frie« i forhold til hinanden. Bl. a. i konkurrencen. Denne måde at stå »frit« i forhold til hinanden er det materielle grundlag for den *individualisering*, som gennemsyrrer hele det juridiske retssystem. En individualisering, der i øvrigt også findes på alle andre områder i det kapitalistiske samfund, ikke mindst i kraft af det juridiske apparats centrale placering under kapitalismen. Her kan jeg som eksempel pege på de politiske institutioner, der er baseret på et repræsentativt demokrati. Alle rettigheder og aktiviteter er baseret på den enkeltes aktiviteter og vurderinger. Optræder f. eks. en gruppe sammen på det politiske område trues hele det kapitalistiske system, og der iværksættes modforholdsregler. Det gælder både mod militærkup og strejker.

Et andet eksempel er fagbevægelsen og de reformistiske arbejderpartier. De tager fat i den enkeltes indtægter og forsøger at hæve dem ved hjælp af aktiviteter på arbejdspladserne og i de politiske institutioner. Og selv om de til tider optræder samlet, så er det stadig individet, der står i centrum.²⁶⁾

Det, jeg har forsøgt at vise her, er, at en række statsapparater, f. eks. retssystemet, er udformet på en bestemt måde, der er domineret af den kapitalistiske økonomi. Det er sket for at illustrere tesen om, at den materielle udvikling i samfundet præger statens opbygning og udvikling. Hovedparten af den materialistiske statsteoretiske litteratur omhandler på den ene eller den anden led dette forhold. Jeg har her skitseret meget generelle forhold, som præger *alle* kapitalistiske stater.

26) Se herom i E. Christensen. *Konflikter mellem faglærte og ufaglærte arbejdere*. Aalborg 1978 p. 16 H.

Vender man blikket mod konkrete stater, springer andre forhold i øjnene. F. eks. er den aktuelle stat præget af et stort statsapparat, der på *den ene side* varetager mange opgaver i forhold til produktionen og økonomien. Det drejer sig om en lang række aktiviteter, f. eks. udviklingen af teknologi, reguleringen af urentable produktioner (f. eks. gamle landbrug), reguleringen af udenlandske lånemuligheder, af lønninger og af inflationen, etableringen af udenlandske forbindelser på såvel produktionsniveau som inden for handelen, osv. En lang række aktiviteter, der hænger sammen med problemer i forbindelse med produktionens og økonomiens udvikling. Bl. a. i et forsøg på at sikre en fortsat økonomisk vækst.

På *den anden side* varetager staten mange opgaver i forhold til befolkningen. Det drejer sig f. eks. om uddannelse, om boligforhold, om transportsystemer, om underholdning til privat forbrug, om regulering af forbruget og af lønningerne, osv. Alt sammen forhold der bl. a. går ud på at tilpasse befolkningen til det kapitalistiske samfunds krav om stabile forhold og om en kvalificeret arbejdskraft. Jeg vil imidlertid godt her gentage, at der står *bl. a.*, alene af den grund, at de nævnte aktiviteter også kommer befolkningen til gode.²⁷⁾

Hvad jeg har forsøgt at vise med mine bemærkninger er, at den materielle udvikling på mere end én måde præger staten. Man kan dels pege på grundlæggende træk ved staten, og man kan dels pege på konjunkturelle træk, der afspejler de problemer, der løbende opstår. Nu er en ting imidlertid at tale om, at der er en sammenhæng mellem den materielle udvikling og staten. Noget andet er at indkredse, hvordan denne forbindelse *konkret* formidles. Det er i forsøg på at diskutere dette spørgsmål, at man har inddraget de sociale klasser og disses kamp i den materialistiske statsteori.

I første omgang kan det generelt slås fast, at statens mange aktiviteter langt hen modsvare borgerkabets interesser. Det vil kort sagt sige hensynet til produktionen og til den fortsatte økonomiske vækst. Det er imidlertid mere interessant at finde ud af, hvordan interesserne kanaliseres frem til staten, og bliver omsat til statslige aktiviteter. Et centralt eksempel på denne diskussion er den materialistiske udgave af korporatisme-debatten.²⁸⁾ Et andet er forsøget på at forstå det klassespecifikke indhold i de statslige politiske institutioner, ikke mindst administrationen, der bl. a. fungerer via en klassespecifik selektivitet, der udgrænser visse oplysninger, teorier og interesserepræsentanter (enkelt-personer og organisationer) som korrekte og saglige.²⁹⁾

27) En spændende diskussion af disse forskellige sider ved den statslige politik findes i N. Poulantzas. *L'Etat...* op. cit. Jeg har selv forsøgt mig i J. Andersen. *Den Danske stats krise*. Aalborg 1980.

28) Se herom i J. Andersen. Om Korporatisme – et forsøg på afklaring i *Hüften for Kritiska Studier* nr. 6 1979.

29) Om den klassespecifikke selektivitet se foruden J. Andersen. Om Korporatisme... op. cit. J. Hirsch. *Staatsapparat und Reproduktion des Kapitals*. Frankfurt/M. 1974, p. 231 H.

Pointen i disse diskussioner er, at det er de sociale klasser, der »bærer« de materielle forhold. Dvs. at det er individerne, der som følge af deres placering i samfundet, f. eks. som arbejdere eller kapitalister, fremfører bestemte synspunkter som forsvar for deres materielle, politiske og sociale interesser. Interesser som alle bunder i individernes forsøg på at overleve, som det de nu engang er – arbejdere, statslige lønarbejdere, kapitalister og håndværkere. Det er på denne led spørgsmålet om de sociale klasser står centralt i den materialistiske statsdiskussion.

Jeg nævnte imidlertid tre problemstillinger. Den sidste var spørgsmålet om politikens specifitet. Denne problemstilling har to sider. *For det første* en historisk, hvor det drejer sig om at indkredse dannelsen og udviklingen af den kapitalistiske stat. Denne aktivitet åbner imidlertid ret hurtigt op for en diskussion af statsdannelsen op gennem historien, lige fra den danske vikingestat, romer-staten over den absolutistiske stat i Frankrig og Tyskland til den aktuelle stat i Europa. Bl. a. i et forsøg på at finde ud af, hvad der er det centrale kendetegn ved den kapitalistiske stat. *For det andet* en samfundsvidenskabelig side, hvor det centrale er spørgsmålet om udstrækningen af, og indholdet i samfundsvidenskabernes objekt. Eller i hvert fald et af dem. Anderledes formuleret drejer det sig om samfundsvidenskabernes fælles udgangspunkt, hvad enten der er tale om den materialistiske statsteori eller om den traditionelle politologi. Her er der efter min mening ingen tvivl om, at den materialistiske statsteori er langt længere i sin afklaring af dette spørgsmål end den traditionelle politologi, der nærmest hidtil har nægtet eksistensen af denne problemstilling. En afklaring af spørgsmålet er imidlertid en væsentlig forudsætning for en diskussion på tværs af de videnskabsteoretiske (og politiske) grænser, i hvert fald hvis debatten skal fastholdes i længere tid.

IV.

Det er min opfattelse, at den materialistiske statsteori på væsentlige områder er nået længere end den traditionelle samfundsvidenskab (bl. a. politologien), når det drejer sig om at forstå og forklare den kapitalistiske stat. Først og fremmest fordi den materialistiske statsteori hele tiden forsøger at afdække og forfølge mulige samfundsmæssige sammenhænge. Det har på den anden side betydet en væsentlig indskrænkning i selvstændige empiriske analyser. Det skal jeg være den første til at indrømme. Imidlertid er det ingen katastrofe, al den stund at de materialistiske stats-analyser flittigt har inddraget den traditionelle politologis mange analyseresultater i forbindelse med analyser af fænomener, som man forsøger at holde afgrænset fra de øvrige samfundsmæssige forhold. Eller i hvert fald fra de fleste (og helt sikkert fra de grundlæggende!). Som eksempler herpå kan jeg nævne de mange vælgeranalyser, der op gennem 70'erne er foretaget, diskussioner om planlægningens muligheder, Folketingets udvik-

ling, korporatisme m. m.³⁰⁾ Min pointe er kort sagt, at den materialistiske statsteori og politologien stort set har det samme empiriske materiale til rådighed i kraft af, at de førstnævnte aktivt inddrager de sidstnævntes data. Den materialistiske statsteori står imidlertid langt bedre rustet, når det drejer sig om at diskutere de mange data i kraft af, at man accepterer at tage udgangspunkt i samfundstotaliteten og dens mange interne strukturer, uanset om man diskuterer generelle spørgsmål, eller man står over for et konkret problem fra dagens Danmark. Empirien er kort sagt ikke det samme som en konkret problemstilling, hvad f. eks. Nannestad som nævnt tidligere er lige ved at tro. Derimod kan man bruge empirien i en diskussion af den konkrete problemstilling i forhold til samfundet i øvrigt. Og det er netop, hvad man har gjort i den materialistiske statsteori.³¹⁾

30) Jeg tænker f. eks. på O. Borre m. fl. *Vælgerne i 70'erne*, København 1976. P. Bogason. *Decentralisering og planlægning*, København 1979, E. Damgård. *Folketinget under forandring*, København 1977, M. N. Pedersen. *Dansk politik i 1970'erne*. Viborg 1979 m. fl.

31) Argumenterne for dette synspunkt findes f. eks. hos J. Martinussen. *Bidrag til analyse af den pakistanske stat*. Århus 1974 p. 12 ff.